

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/104987>

Please be advised that this information was generated on 2019-03-26 and may be subject to change.

Leermeesters in de Geschiedenis

In deze rubriek komt elk nummer een medewerker van de RU aan het woord over zijn of haar leermeester. Deze keer is de beurt aan professor **Peter Raedts**, hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de RU.

Richard William Southern

In het najaar van 1978 kwam ik in Oxford aan om er met mijn proefschrift te beginnen. Ik was bijzonder trots dat de grote Richard Southern erin toegestemd had om als mijn promotor op te treden. Al in juni had ik hem een prachtplan toegestuurd waaraan ik lang gewerkt had. In die dagen was het de grote mode om je bezig te houden met de studie van marginale groepen. Te lang al hadden historici zich beziggehouden met de *faits et gestes* van keizers en koningen, nu had het uur van de gewone mensen geslagen. En ook als het over de godsdienst ging, mijn belangstellingsgebied, moesten wij ons niet langer bezighouden met de religie, zoals die gepreekt werd door de kerk (*le prescrit*), maar met de godsdienst zoals die door het volk beleefd werd (*le vécu*). Mijn plan stond dan ook in het kader van die speurtocht naar doorleefde volksgodsdienst, het was een voorstel voor een studie naar apocalyptische groeperingen in Engeland.

Het eerste gesprek met Southern zal mij nog lang heugen. Hij maakte onmiddellijk duidelijk dat hij niet hield van promovendi die met uitgewerkte plannen kwamen. Ik moest eerst maar eens een jaar gaan lezen, hem daar iedere maand op schrift verslag van doen, en dan aan het einde van dat jaar kijken welk onderwerp eruit kwam. Vervolgens veegde hij de vloer aan met het concrete plan dat ik hem voorgelegd had met de simpele opmerking dat hij niet geloofde dat de studie van marginale groepen ons iets kon leren over de centrale karaktertrekken van een cultuur. En aangezien dat tenslotte was waar een historicus zich mee moest bezighouden, raadde hij mij ernstig aan mij te distantiëren van dit Franse modegedoe en op zoek te gaan naar een onderwerp waarin centrale 'cultural concerns', zoals hij het noemde, vorm gekregen hadden.¹ Toen ik na een jaar inderdaad op een totaal ander onderwerp was uitgekomen, een studie naar de onbekende maar voor de ontwikkeling van de theologie in Oxford zeer belangrijke Franciscan Richard Rufus van Cornwall (c. 1210 - c. 1260), gaf hij daaraan van harte zijn goedkeuring.

¹ Southern's afkeer van de *Annales*-geschiedschrijving komt het duidelijkst naar voren in zijn vernietigende recensie van Jacques Le Goff, *La naissance du purgatoire*, in: *Times Literary Supplement*, 18 juni 1982, 651-652.

Nog één keer greep hij in en dat was toen ik op zoek was naar een sleutel om het materiaal dat ik gevonden had te ontsluiten. Dat materiaal bestond grotendeels uit de schriftelijke neerslag van de inleidende cursussen theologie die Rufus in Oxford gegeven had in de jaren rond 1250, twee zeer omvangrijke, alleen in handschrift toegankelijke, commentaren op de Sententiën van Lombardus. Omdat ik toch in vier jaar klaar wilde zijn - ook toen al - leek het mij het eenvoudigste om enkele grote theologische thema's in het werk van Richard Rufus, de Schepping van de wereld of de Menswording van Christus of zoiets, aan een nader onderzoek te onderwerpen. Die methode was vertrouwd, zij was niet spectaculair, maar maakte het materiaal wel hanterbaar en het was haalbaar. Dit plan stuitte op een veto. Hoe wist ik dat de Schepping of de Menswording onderwerpen waren waar Rufus echte belangstelling voor gehad had? In een inleidende cursus moet een docent over alles college geven, maar daarmee is nog niets gezegd over zijn echte belangstelling. Southern insisterde dat ik op zoek moest naar datgene wat de man intellectueel ten diepste bewogen had en waar hij zijn inspiratie vandaan gehaald had. Hoe dat moest gebeuren, liet hij aan mij over.

Ik vertel dit verhaal, omdat de Amerikaanse mediëvist Norman Cantor een aantal jaren geleden zijn eigen ervaringen met Southern als promotor op papier gezet heeft.² In zijn verhaal komt Southern naar voren als een kille, individualistische Engelsman, wel een briljant en vernieuwend historicus, maar volstrekt niet in staat om zijn vernieuwende visie op de middeleeuwse geschiedenis over te dragen op een volgende generatie. Ook verwijt hij Southern dat hij teveel een man van het establishment was om de revolutie in de mediëvistiek die hij ontketend had door te zetten. Daarvoor zou hij teveel gehecht hebben aan de traditionele eerbewijzen die Engeland zijn grootste geleerden, mits ze zich voegen, te bieden heeft: de ridderslag, het lidmaatschap van de British Academy en de leiding over een invloedrijk college in Oxford of Cambridge. Southern kreeg ze alle drie.

Helemaal ongelijk heeft Cantor niet. Verschillende elementen van zijn karakterisering kloppen, maar wat zijn betoog mist, is precies datgene wat Southern mij liet uitzoeken bij Richard Rufus, de diepste inspiratie van waaruit zijn werk is ontstaan. Southern had inderdaad geen leerlingen in de gebruikelijke zin van het woord. Hij had in zijn bureaula geen lijst liggen van onderwerpen die nog uitgezocht moesten worden en hij gebruikte zijn promovendi zeker niet om ze werk te laten doen dat pas in de synthese van de grote meester tot zijn recht zou komen. Hij had echter wel een zeer uitgesproken visie op wat cultuurgeschiedenis moest zijn en die wilde hij ook overdragen, maar daarbinnen moest iedere promovendus zijn eigen sterkte

² Norman Cantor, *Inventing the Middle Ages. The Lives, Works and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century* (New York 1991) 337-357.

ontdekken. Pas achteraf beseftte ik dat de betekenis van zijn advies was dat je eerst maar eens een jaar moest gaan lezen.

Ook in zijn historisch werk had Southern een diepe afkeer van scholen en schoolvorming. Het is nog steeds onthullend zijn befaamde Stenton-lecture uit 1978 te lezen waarin hij haarscherp - en met een sardonisch plezier - aantoonde dat er nooit zoiets als een School van Chartres bestaan heeft in de twaalfde eeuw.³ Het ongenoegen dat deze lezing vooral in Frankrijk veroorzaakte versterkte hem in zijn opvatting dat schoolvorming in de geleerde wereld alleen maar leidt tot pluimstrijkerij en overbodige proefschriften. Het duidelijkst verwoordde Southern zijn ideaal van wat een geleerde moet zijn in wat ik beschouw als zijn beste boek, zijn intellectuele biografie van Robert Grosseteste, bisschop van Lincoln (ca. 1170-1253).⁴ Daarin schilderde hij Grosseteste als een man die tegen de trend van zijn tijd in vasthield aan zijn persoonlijke wetenschapsideaal dat veel meer zijn inspiratie haalde uit het Platoons geïnspireerde humanisme van de twaalfde eeuw dan uit de formalistische wetenschapsoopvatting van Aristoteles en de scholastici die in de dertiende eeuw de toon aangaf. Grosseteste had dan ook geen leerlingen. Pas in de late veertiende eeuw keerden theologen die genoeg hadden van de scholastiek, zoals Wycliffe, terug naar de toen vergeten bisschop.

Southern had een gloeiende hekel aan de late scholastiek. Vol minachting merkte hij tegen mij ooit op dat na de dood van Thomas en Bonaventura (beiden in 1274) de scholastieke geleerdheid volkomen losgezongen raakte van wat er in de maatschappij gebeurde, omdat theologen hun problemen en vragen niet langer ontleenden aan de noden van de samenleving maar alleen nog maar met elkaar discussieerden en elkaar probeerden af te troeven in scherpzinnigheid. In die opmerking werd de eigenlijke reden, waarom Southern vond dat iedere historicus zijn eigen denk- en uitdrukkingsvormen moest creëren, zichtbaar. Hij was er vast van overtuigd dat de belangrijkste taak van historici is om vanuit hun kennis van het verleden de huidige maatschappij mede vorm te geven en niet om met elkaar te twisten over esoterische kwesties die zich aan de waarneming van de wereld buiten de academie onttrokken. Historici moeten toegankelijke boeken schrijven en in hun onderwijs moeten zij hun studenten zo vormen dat die in hun latere leven leiding kunnen geven in de samenleving. Geleerdheid om de geleerdheid was uit den boze. Southern's grootste bewondering gold dan ook voor historische figuren die zowel geleerd waren als verantwoordelijkheid genomen hadden voor de samenleving als geheel.

³ Herdrukt met een antwoord op de kritiek in *Scholastic Humanism and the Unification of Europe, I: Foundations* (Oxford 1995) 58-101.

⁴ *Robert Grosseteste: the Growth of an English Mind in Medieval Europe* (Oxford 1986).

Nergens zag hij dat ideaal beter belichaamd dan in de persoon van Anselmus, aartsbisschop van Canterbury (1033-1109). Maar liefst twee boeken heeft Southern over Anselmus geschreven. De grootheid van Anselmus als geleerde was dat hij als eerste het nieuwe zelfvertrouwen van Europa, dat uitmondde in het twaalfde-eeuwse humanisme, verwoordde in zijn theologische werk door te laten zien dat het geopenbaarde geloof met de middelen van het menselijk verstand verhelderd en versterkt kon worden. Southern is ambivalent over Anselmus als bestuurder. Hij schildert hem als een monnik die verdwaald geraakt is in de wereld van de grote politiek, maar is tegelijkertijd vol bewondering dat hij de zware taak van aartsbisschop en leider van de Engelse kerk op zich genomen heeft in een moeilijke tijd waarin hij al van tevoren kon weten dat hij vermalen zou worden tussen de koning en de paus. Hij nam de verantwoordelijkheid wel, omdat hij er diep van overtuigd was dat het zijn taak was om die dingen in deze wereld te behoeden die de mens verwezen naar zijn eeuwige bestemming.

En dat brengt mij op mijn laatste punt. In zijn boeken en in zijn onderwijs wilde Southern jonge mensen opvoeden tot verantwoordelijkheid in de maatschappij, hun ook liefde bijbrengen voor het Engelse vaderland, maar hij wilde hen in de eerste plaats vormen tot christen. Southern zelf was een diepgelovig christen, die iedere avond voor het slapengaan een hoofdstuk las uit Bunyan's *Pilgrim's Progress*. Maar voor hem was godsdienst niet slechts een persoonlijke zaak, hij was ervan overtuigd dat een samenleving zonder godsdienst is als een lichaam zonder hoofd. Letterlijk zei hij in 1988: 'Man is a rational animal whose rationality is shown chiefly in his capacity to worship God ... the worship of God is the only permanent basis on which all human excellence can be built.'⁵ Die twee kanten van de godsdienst, de persoonlijke en de publieke, zag hij verenigd in de Engelse Staatskerk, een gemeenschap die niet alleen ruimte bood om een eigen geloof te ontwikkelen maar die tevens de uitdrukking was - en moest blijven - van het christelijk karakter van Engeland en zijn cultuur. Southern is zijn hele leven een toegewijd lid geweest van die kerk, in die zin was hij inderdaad een man van het Establishment, maar dan wel met een hoofdletter. Als jonge man raakte Southern juist in de crisis van de jaren dertig gefascineerd door de Middeleeuwen, omdat dat de eeuwen waren dat de kerk de Europese cultuur gevormd had. En op het fundament dat toen gelegd was, moest Europa nu voortbouwen. Die overtuiging verklaart ook de sterkte en de zwakte van zijn werk. Om met de zwakke punten te beginnen: in Southern's Middeleeuwen is geen plaats voor de donkere kant van het christendom, zoals daar zijn de Inquisitie, de oorlog tegen de Katharen, de pogroms tegen de joden en de kruistochten. Ik heb hem nooit durven vragen waarom hij dergelijke thema's vermeed, maar zijn antwoord zou waarschijnlijk gelegen

⁵ 'Exeter College Commemoration, 1988', in: *Oxford Magazine*, no 39 (1988) 4-5.

hebben in de lijn van de opmerking die ik te horen kreeg toen ik over apocalyptische groepen wilde schrijven: een cultuur wordt niet bepaald door wat zich in de marge afspeelt, maar door wat er in het centrum gebeurt. Culturen, net als mensen, begrijpen wij het beste door hun sterke kanten te belichten en over de zwakke te zwijgen. Misschien had hij daar gelijk in als pedagoog, als historicus had hij zeker ongelijk.

Maar daar stond zoveel tegenover. Als geen ander van zijn generatie van historici heeft hij het middeleeuwse christendom tot leven weten te wekken. Op allerlei manieren probeerde hij in de huid te kruipen van de mensen die hij beschreef. Zo vertelde hij mij eens dat hij een wandeltocht ondernomen had langs de IJssel van Zwolle naar Deventer om meer gevoel te krijgen voor de drijfveren van Geert Groote en de Moderne Devoten.⁶ Door dat sterke inlevingsvermogen werden in zijn boeken altijd de grote vragen zichtbaar die mensen toen bezighielden en die ons nu nog steeds bezighouden. Ik heb altijd het gevoel gehad dat, of ik nu zijn boeken las of hem een voordracht hoorde houden, ik niet alleen veel geleerd had maar ook een beter mens was geworden. Southern had een grote voorliefde voor het milde christelijke humanisme van de middeleeuwse Benedictijnen, dat hij zag voortgezet in zijn geliefde 'Church of England'. Hij lijkt mij daarom het beste getypeerd met de woorden waarmee Jean Leclercq de monastieke cultuur van de Middeleeuwen omschreef: 'l'amour des lettres et le désir de Dieu'.

⁶ Het resultaat is te lezen in *Western Society and the Church in the Middle Ages* (London 1970) 331-352, dat inderdaad begint met een evocatie van het rivierenlandschap van Salland.